

Datiranje bakarnih novčanih vrsta primorskih gradova 2.

Sergije DIMITRIJEVIĆ

Pri kraju prve polovine XIV veka javlja se prvi kotorski novac sa poprsem sveca, novčana vrsta sa velikim krstom kao centralnom predstavom koji po svojoj težini predstavlja polovinu drugih kotorskih novčanih vrsta toga vremena.

Sredinom XIV veka bakarni novac je imao srednju težinu oko 1,70-1,80 g. (Napominjemo da je prosečna težina ulcinjskog bakarnog novca kovanog pod Urošem kao mladim kraljem znatno smanjena, pošto su u račun ušli i očevidno jako izlizani i oštećeni primerci od 1,10; 1,08 i 0,91 grama).

Izgleda da je Đurđe I Balšić držao Bar još za života najstarijeg brata Stracimira – braća Balšići pojavljuju se od 1360. (Jireček I, 243.) Stracimir se pominje u pismima Urbana V iz 1368. i 1370. (Theiner Mon Hung II, str. 86, br. 164 i str. 103, br. 203 – Jireček II, 342).

Oko 1370, za vreme mađarskog protektorata pojavljuju se kotorski bakarni novci od 0,70-0,85 g koji su po težini odgovarali kotorskom bakarnom novcu sa poprsem sveca iz prethodnog perioda.

Pogledajmo šta predstavljaju sve ove vrste bakarnog novca. Teži bakarni novac iz prve polovine XIV veka mogao bi da bude miliarenzija sa težinom umanjenom za 30%, što bi približno odgovaralo smanjenju težine srpskog dinara u vreme cara Dušana. (Srpski dinar koji je u samom početku imao oko 2,05 – sa korekturom 2,17 grama, iznosio je u vreme cara Dušana 1,41 – sa korekturom oko 1,50 grama, tj. bio umanjnjen za oko 30%).

Bakarna vrsta sa krstom koja po težini predstavlja polovinu tada postojećih bakarnih vrsta ima velike sličnosti sa venecijanskim bronzanim novcem zvanim „*tornesello*“, *na kome nalazimo isto takav krst sa natpisom okolo*. Ovaj se novac pojavljuje pod duždom Andreom Dandolom (1343-1354), dakle za vreme kralja ili cara Dušana i kuje se u neizmjenjenom obliku, zadržavajući i dalje ravnostrani krst u krugu sa natpisom okolo, pod svim duždevima koji su vladali do kraja postojanja srednjovekovne srpske države pa i posle njene propasti. (Prosečna težina 39 primeraka venecijanskih tornesela kovanih u XIV veku iznosi 0,64 grama. Upoređenje težine primerka koji su kovani pod pojedinim duždevima pokazuje da je i kod ove venecijanske novčane vrste težina ostala ista).

Upoređujući težinu venecijanske tornesele i kotorske bakarne vrste sa krstom, vidimo da im je uprkos iste predstave na licu prosečna težina potpuno različita. Zato se u ovom slučaju može govoriti samo o širenju jedne određene predstave, o njenom imitiranju. Prosečna težina kotorskog bakarnog novca sa krstom (0,97 g) upoređena sa prosečnom težinom drugih novčanih vrsta toga perioda pokazuje da prosečna težina kotorske bakarne novčane vrste sa krstom odgovara polovini prosečne težine jedne brojne podvrste kotorskog bakarnog novca sa tvrđavom i celim likom sveca.

Pošto takav odnos novčanih vrsta sa celim svecem i poprsem sveca postoji i u sledećem periodu jasno je da je u pitanju polovina neke bakar-

ne novčane jedinice. U četvrtoj četvrtini XIV veka pojavljuju se bakarne novčane vrste sa celom figurom sveca čija težina odgovara novčanim vrstama sa poprsem sveca iz treće četvrtine XIV veka. Uzmemo li da je tadašnja novčana jedinica bila foliar (koja se često pominje u kotorskim izvorima), sve kotorske bakarne novčane vrste sa poprsem sveca bile bi polufolari.

Da su folari iz poslednje četvrti XIV veka bili u cirkulaciji i u XV veku, vidimo po tome što je Venecija kovala za vreme vlade dužda Francesca Foscari (1423-57) tzv. „*quattrino per la terra ferma*“. Ova novčana jedinica koja se pojavila i bila kovana samo za vreme vlade pomenu tog dužda imala je prosečnu težinu (9 primeraka) od 0,80 g koja odgovara kotorskim bakarnim vrstama koje smo stavili u četvrtu četvrtinu XIV veka ne samo na osnovu drugih elemenata vezanih za mađarske i bosanske vladare.

Ova analiza težine postavlja pitanje da li su kotorski novci kovani za vreme venecijanske okupacije sa predstavom celog sveca, ali bez slovnih oznaka, zaista kovani u periodu 1423-1443, kao što to Štokert kaže.¹

Dve činjenice idu u prilog zaključku da je u pitanju novčana vrsta kovana 1369-70. Na jednoj strani, prosečna težina 12 primeraka te novčane vrste, 1,36 g odgovara dvostrukom iznosu kotorskog polufolara kovanog za vreme prve venecijanske okupacije 1369-70, 0,69 g. Na drugoj strani, to što se ova težina potpuno razlikuje i od „*Quattrino per la terra ferma*“ (prosečna težina 0,80

¹Štokert, Die Prägungen von Cattaro unter venezianischen Protektorat - Num. Zeitschrift 24.

g) i od ostalih venecijanskih kotorskih folara, folara sa slovnim oznakama kovanih 1442-5 ili 1465-1467 (prosečna težina 15 primeraka 1,08 g).²

Pri tome treba uzeti u obzir da sama Venecija nije tada kovala druge bakarne novce slične težine.

Naša hronološka tabela pokazuje da pobrojani primorski gradovi nisu samo podražavali bakarne novce susjednog Kotora, kako je to Štokert smatrao,³ što se je izgleda desilo kod novčanih vrsta sa tvrđavom gradova Svača, Drivasta i Ulcinja, i kod skadarske vrste sa krstom u krugu, već je i sam Kotor prihvatao uzore suseda. Tako npr. novac Skadra i Drivasta sa svecem na obema stranama (vrsta 3 i 5) nesumnjivo prethodi sličnoj novčanoj vrsti kovanoj u Kotoru (vrsta 11) koja je lakša za oko 20%.

Kotorski bakarni novac obilno je kovan. Usled susedstva Kotora i Dubrovnika i nepostojanja zvaničnog bakarnog dubrovačkog novca u XIII i XIV veku, kotorski novac morao je da se pojavljuje u većim količinama i u samom Dubrovniku. Svaka nova vrsta kotorskog bakarnog novca uticala je na novčanu cirkulaciju bakarnog novca u susjednom Dubrovniku. Već smo videli da je u XIII veku foliar kao novčana jedinica u upotrebi u Dubrovniku imao oko 0,90 grama, pošto je tada to bio venecijanski Najstariji bakarni kotorski novac, najstarija vrsta sa tvrđavom (vrsta 1) bila je preko tri puta teža. Zato nije bilo nikakve smetnje da se ova novčana vrsta obračunava u Dubrovniku kao trostruki foliar, milarenzija. To objašnjava zašto se u poznatoj dubrovačkoj zabrani upotreba lažnih folara iz 1294. godine, uopšte ne pominje kotorski bakarni novac, kao što se ne pominje ni venecijanski.

Napominjemo da je Štokert na osnovu odsustva toga pomena kao i

Vrsta 10
– Ulcinj pod Urošem V, D 395, 4.¹⁶

Vrsta 11 - foliar Kotora, D 378, 34.¹⁷

Vrsta 12 – polufolar Kotora, prva venecijanska okupacija, D 380, 40.

Vrsta 13 – novac Bara, D 366/2, 6.

Vrsta 14 – Kotor pod Ludovikom I ugarskim, D 381, 42.

Vrsta 15 – Kotor pod Tvrtkom I bosanskim, D 382, 44.

stilskih razlika – kod vrsta 1 i 4 – bio došao do neobične pretpostavke da kotorski bakarni novac sa tvrđavom koji je po njemu kovan u vreme Bodina, krajem XI ili na početku XII veka prestao da se kuje duže vremena, i da je tek kasnije, posle pomenute zabrane, njegovo kovanje nastavljeno.⁴

Smanjenje težine kotorskog bakarnog novca, tj. pojava nove podvrste od 2,01 grama (vrsta 4, podvrsta 4) nije predstavljala neki veći problem, pošto je ova kotorska novčana vrsta bila nešto bolja od venecijanskog „doppio quartarolo“ koji je imao prosečnu težinu od 1,87 grama. Slično se stvar postavlja i sa kotorskim bakarnim novcem sa krstom (vrsta 6) čija je prosečna težina (0,97) bila nešto bolja od venecijanskog kvartarola (0,90).

U Dubrovniku je 1343. godine roba bila obračunavana i u polufolarijama.⁵ Te godine spominju se i „Grossos 2 minus quarta de grosso“⁶ a kasnije, 1348. i grossos 38 „minus quarta de grosso“.⁷ Ako uzmemo u obzir da u to vreme nije postojala 1/4 dinara u srebru, ovu su četvrtinu morali da obračunavaju u folarijama, kao 7,5 folara. Zato su poslednja dva dokumenta novi dokazi o postojanju polufolara. Ovaj bi polufolar mogla da bude venecijanska tornesela koja se javlja pod duždem Andreom Dandolom, koji dolazi na vlast 1343. godine, ali bi mogao da bude i venecijanski „bianco“ koji je kovan još od vremena imperatora Enrica IV i V koji su bili kraljevi Italije (1056-1125). Prosečna težina 31 takvih primeraka kovanih od početka pa do sredine XIV veka iznosi 0,41 gram.

Pošto se polufolari pominju prvi put 1343, mnogo je verovatnije da su u pitanju venecijanske tornesele.

Dakle, sve tri vrste kotorskog novca koje su bile u cirkulaciji u Dubrovniku u prvoj polovini XIV veka

²Postoji venecijanski kotorski foliar sa slovnim oznakama kovan 1427-29 (individualna težina 1 primerka 1,33/ 1449-51. (prosečna težina 5 primeraka 1,43 g), 1451-53. (prosečna težina 18 primeraka 1,11 g).

³Štokert IV, 205.

⁴Štokert IV, 205.

⁵Div. Canc XIV, 14a.

⁶Div. Canc XV, 57a.

⁷Div. Canc XV, 96a.

(vrste 1; 4 podvrsta 4; i 6) mogle su da cirkulišu kao miliarenzija, dupli kvartarolo i kvartarolo. Šta više oni su bili bolji od odgovarajućih venecijanskih jedinica.

(Vrsta 309 – miliarenzija – 2,88:

3 0,90 = 2,70;

vrsta 310 podvrsta 4 – 2,01 = doppio quartarolo – 1,87;

vrsta 313 – 0,97: quartarolo – 0,90)

Zato su oni nužno ulazili u dobre vrste bakarnog novca. Zato se njima moglo isplaćivati „in bonis follaris“.⁸

Kada je nastalo novo opadanje težine kotorskog bakarnog novca (vrsta 11 ima prosečnu težinu od 1,64 grama, a vrsta 4, podvrsta 5 ima prosečnu težinu od 1,48 grama), dubrovačka vlada je počela da osvežava postojeće mere protiv upotrebe i uvoza lažnih folara. Reformacija od 23/I 1367. ponavlja zabranu upotrebe lažnih folara i naređuje da se oni seku („Quod a modo antea follari falsi non debeat expendi, sed detur ordo ad omnes Doanas quod incidantur“).⁹

29/V 1372. naređeno je da svi koji imaju folare donesu ove na markiranje u Doanu u roku od nedelje dana, a da se kasnije svi nemarkirani folari oduzmu.¹⁰

Odluka malog veća od 13/XII 1386. obnavlja zabranu uvoza lažnih folara, donetu 1294. godine,¹¹ ali je istovremeno proširuje na sve strane folare¹².

Proširenje pojma lažnih folara na sve strane folare, prihvaćeno u vreme kada su kotorski folari imali 0,72-0,84 grama, pokazuje da tada

Sl. 17. Vrsta 16 – Kotor pod Ladislavom I ugarskim, D 383, 48.

Sl. 18. Vrsta 17 – novac Ulcinja, D 394/1, 2.

nije kovana ni jedna strana bakarna jedinica koja bi odgovarala starim stranim folarima koji su bili u cirkulaciji u Dubrovniku.

Da je stari kotorski novac od 2,88, 2,01 i 0,97 grama nešto teži u odnosu na venecijanske kvartarole i duple kvartarole ostao u cirkulaciji u Dubrovniku vidimo i po dubrovačkim mincama privatne emisije, koje su po M. Rešetaru kovane oko 1350. godine a koje su imale prosečnu težinu od 1,07 grama.¹³ Izvesno povećanje težine tih folara u odnosu na venecijanski kvartarolo, došlo je kako usled upotrebe starog kotorskog bakarnog novca, tako isto i usled potrebe afirmacije ovih privatnih emisija.¹⁴

Vezivanje svih vrsta bakarnog i srebrnog novca primorskih gradova za XIII i XIV vek, ostavlja otvoreno pitanje zašto naši neokupirani primorski gradovi (Skadar je okupiran

1396) ne kuju više svoj novac u XV veku. Nije isključeno da je nekima od njih još u XIV veku bila ukinuta gradska autonomija, ili samo pravo kovanja novca od strane vladara ili lokalnih feudalaca, ili su se oni sami odrekli tih privilegija priključivši se susednim gradovima (zar se Drivast i Svač nisu mogli povezati sa mnogo jačim Skadrom?).

Drugi su iz bilo kojih razloga mogli da izgube svoj privredni značaj, te je otpala potreba za posebnim gradskim novcem, pošto je novac susednih gradova bio u upotrebi. Bar je mogao i da produži sa kovanjem lakih folara sa sv. Đorđem (vrsta 13) i u XV veku, sve do okupacije od strane Venecije 1443.¹⁵ Možda je i Ulcinj kovao svoje novce sa božjim jagnjetom sve do okupacije 1421. godine. S druge strane despot Stefan Lazarević ili Balša III mogli su da ukinu svako kovanje gradskog novca. Najveću misteriju predstavlja odsustvo kotorskih bakarnih emisija, koje su se u toku čitavog XIV veka redovno pojavljivale. S jedne strane Kotor je nesumnjivo zadržao svoju autonomiju i u toku prve dve decenije XV veka, s druge strane, pored tri relativno precizno datirane vrste iz četvrtine četvrtine XIV veka ne postoji ni jedna druga po težini slična bakarna novčana vrsta toga grada. Možda se objašnjenje za ovu zagonetku može naći u detaljnijem izučavanju odnosa između Kotora, Balše III, Sandalja i Venecije, i sukoba koji su se odvijali na tom području.

⁸Vidi Paolo Rešetar I, 136. Vidi 1378 Ref XXIV 15a 10/X - Ispisi Pet. 61.

⁹Paolo Rešetar I, 138; slično 139.

¹⁰Div Canc XXXIII, 108a.

¹¹1294 - „Statutamus et firmamus, quod nulla persona debeat de aliquibus partibus ducere in Ragusium necejus Districtum follaros falsos sub paena et banno iprrm Centum pro quolibet et qualibet vice, et amittendi follaros ipsos ...“ - Paolo Rešetar I, 131.

¹²1386 - „Et quod nulla persona audeat nec presumat apportare nec aportari facere aliquam quantitatem Follarum de foris, sub paena in statu contenta, quae est paena iippor Centum“. - Paolo Rešetar I, 139.

¹³Rešetar II, 9.

¹⁴U rukopisu S. Dimitrijevića stoje sledeće smernice za dalji rad na tekstu:

Pogledajmo kako se pitanje folara pojavljuje u kotorskim dokumentima.

-Primeri iz XIV veka

-Folar njihov novac i odnos prema mletačkom.

-Odnos prema dinaru u Kotoru

¹⁵u prilog toga govore i podaci o postojanju kovnice u Baru koja je kovala Balšine dinare - vidi .Istorijski zapisi, god. VI, knj. IX, sv. 1, 195; S. Dimitrijević, *Srpski srednjovekovni bakarni novac*, Istoriski časopis, VIII, 1959, 42-43.

¹⁶Avers i revers zamenili mesta u odnosu na D (Katalog...) pošto avers kod S. Dimitrijevića određuje ko kuje novac, a ovde se po liku Bogorodice prepoznaje da je to Ulcinj. Tako je Dimitrijević predstavio ovaj novac u: *Srpski srednjovekovni bakarni novac*, 1959, sl. 4. - prim red.

¹⁷(U D treba zameniti mesta aversa i reversa - prim. red.)